

**INTELLEKTUAL RESURLAR BOZORINING
RIVOJLANISHI: INNOVATSIYALAR, TEXNOLOGIYALAR
VA INTELLEKTUAL MULK.**

Abduvohidova Gulshan Akmalovna
Samarqand Iqtisodiyot va Servis Instituti
“Menejment” kafedrasi assistenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada intellektual resurslar bozorining rivojlanishi har tomonlama tahlil etilgan. Unda innovatsiyalar, texnologiyalar va intellektual mulkni tijoratlashtirish o'rtasidagi o'zaro aloqalar, ularning iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni va bozordagi ahamiyati ko'rib chiqiladi. Maqolada intellektual resurslarning yangi iqtisodiy modeldagi roli, ayniqsa, bilim, texnologiya va innovatsiyalarni ishlab chiqarish hamda ulardan foydalanish jarayonlaridagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: intellektual resurslar bozori, intellektual mulk, innovatsiyalar, texnologiyalar, litsenziyalar, patent, tijoratlashtirish, innovatsiyalarning xalqarolashuvi

Kirish. Bugungu kunda iqtisodiyotda intellektual resurslar bozorini rivojlantirish milliy innovatsion tizimlarni shakllantirishda eng dolzarb munozarali mavzu sanaladi. Ushbu sohadagi bahsli yo'nalishlar quyidagilardan iborat: intellektual resurslar bozori va inson kapitali bozorining chegaralari, intellektual resurslar bozorida narx shakllanishining o'ziga xos xususiyatlari, yagona iqtisodiy tizimda sanoat bozorlari va intellektual bozorlar hajmlarining o'zaro nisbati. Intellektual resurslar bozori infratuzilmasini rivojlantirishni rejalashtirish jarayonida patentlar statistikasi, ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari xarajatlarining hajmi va tarkibi, ilmtalab mahsulotlarni sotish ko'rsatkichlari, intellektual resurslarga bo'lgan mutlaq huquqlarni saqlab qolish hamda muayyan innovatsion yechimga asoslangan mahsulot ishlab chiqarish bilan bog'liq xarajatlar dinamikasi muhim indikatorlar hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada tadqiqot metodologiyasi sifatida so'rovnoma va intervyu usullaridan, ekspert baholash hamda taqqoslash usulidan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijasida intellektual resurslar bozorining quyidagi 4 ta asosiy xususiyati aniqlandi:

1) Innovatsion faoliyatni faollashtirish. Bu tezisni quyidagi faktlar tasdiqlaydi. 1883-yildan 1959-yilgacha bo'lgan davrda butun dunyoda ixtirolarni patentlash bilan bog'liq faollik ancha mo'tadil o'sib, yiliga o'rtacha 1,99% ni tashkil etgan. Bu davrda patent faoliyati 4 ta davlatda - AQSH, Germaniya, Buyuk Britaniya va Fransiyada jamlangan. 1960-yildan boshlab innovatsion tizimdagi faollik asosan Yaponiya va Sovet Ittifoqidagi ixtirochilik faolligining kuchayishi hisobiga oshgan. 1980-yildan boshlab jahon innovatsion bozoriga AQSH, Yevropa, Koreya va Xitoy faol kirib kelmoqda. Ushbu davrda patentlarning o'rtacha yillik o'sishi 3,35% ni tashkil etadi. 2010-yil holatiga ko'ra,

patentlarni ro'yxatdan o'tkazish bo'yicha dunyoning yetakchi yigirmataligiga (patent soni kamayib borish tartibida) Yaponiya, AQSH, Xitoy, Koreya, Yevropa (Yevropa patent idorasi), Germaniya, Kanada, Rossiya, Avstraliya, Buyuk Britaniya, Hindiston, Fransiya, Braziliya, Meksika, Gongkong, Singapur, Yangi Zelandiya, Polsha, Tailand va Isroil kiradi. Dunyodagi eng yirik innovatsion iqtisodiyotlar 5 ta bo'lib, bular - Yaponiya, AQSH, Xitoy, Yevropadir. Ushbu mamlakatlarning rezidentlari va norezidentlari tomonidan berilgan va ro'yxatga olingan patentlarning 75 foizdan ortig'i ularning hissasiga to'g'ri keladi. Tahlil qilinayotgan ko'rsatkichning o'sish sur'atlari bo'yicha Xitoy yetakchilik qilmoqda (yiliga 30% dan ortiq o'sish sur'ati), ikkinchi o'rinda Koreya (yiliga o'rtacha 14% o'sish sur'ati) joylashgan.

2. Innovatsiyalarning xalqarolashuvi. Ushbu tendensiyaning kuchayganini quyidagi statistik ma'lumotlar tasdiqlaydi: bir talabgor tomonidan bir vaqtning o'zida bir nechta hududiy patent idoralariga topshirilgan talabnomalar soni ko'paygan; norezidentlar (mazkur mamlakatlarda yashamaydigan shaxslar) tomonidan topshirilgan talabnomalar soni 1995-yildagi 35,7 foizdan 2006-yilda 43,6 foizgacha oshdi; shu bilan birga, norezidentlar faolligining o'sish sur'atlari kuzatilgan: masalan, ushbu mamlakatlarda yashamaydigan shaxslar tomonidan topshirilgan talabnomalar soni 7,4 foizga oshgan bo'lsa, mazkur mamlakatlarda yashovchi shaxslar tomonidan topshirilgan talabnomalarning umumiy soni 3,1 foizga oshdi. Ixtiroga bo'lgan mutlaq huquqlarni ro'yxatdan o'tkazish uchun eng qiziqarli yangi hududlar Meksika, Singapur va Chili bo'lgan. Xususan, xorijiy talabgorlar tomonidan berilgan va ro'yxatdan o'tkazilgan patentlar soni nisbiy va mutlaq qiymatlari past bo'lishiga qaramay, qisqarish tendensiyasiga ega: 2004-yilda berilgan jami talabnomalar sonining 16 foizidan 2009-yilda 9 foizigacha tushgan. Statistika ma'lumotlariga ko'ra, innovatsion yechimlar va malakali mutaxassislar eksporti deyarli amalga oshirilmagan (2009-yilda atigi 9 ta texnik yutuq va kompyuter dasturlari topshirilgan), bu sohadagi import ham ancha past darajada (mahalliy tashkilotlar tomonidan jami 140 ta kompyuter dasturlari va texnik yutuqlar sotib olingan, ushbu ko'rsatkichning eng katta ulushini (86,4%) stanoklar va uskunalar ko'rinishidagi tayyor texnik yechimlar tashkil etadi). Shunday qilib, intellektual resurslar bozori statistikasi milliy innovatsion tizimning xalqarolashuvi yo'qligini ko'rsatadi, shuningdek, jahon innovatsion tizimiga va intellektual resurslar bozoriga integratsiyalashuv darajasi yetarlicha past ekanligini ko'rsatadi.

3. Ixtirochilik faoliyatining yuqori hududiy to'planishi sharoitida ixtirolar va texnologiyalardan tijorat maqsadlarida foydalanish bozorining globallashuvi kuzatilmoqda. 1883-yildan buyon dunyodagi asosiy ixtirolar ilgari bo'lgani kabi kam sonli hududlarda jamlangan holda qolmoqda: bular Yaponiya, AQSH, Yevropa va Xitoydir.

4. Innovatsiyalarni tijratlashtirish darajasining pastligi: Statistik ma'lumotlariga ko'ra, so'rovda qatnashgan xalqaro kompaniyalar yuqori rahbarlarining deyarli yarmi o'z kompaniyalarining innovatsiyalarga kiritgan sarmoyalarining daromadlilik darajasidan qoniqishmaydi; ko'plab patentlar ariza topshirilgan sanadan boshlab to'liq 20 yillik amal

qilish muddati davomida kuchda saqlanmaydi, odatda, patentni kuchda saqlab turish xarajatlari tovar yoki xizmatni sotishdan olingan iqtisodiy daromaddan oshib ketgani sababli. 2000-yildan boshlab innovatsiyalarni tijoratlashtirish uchun eng qiziqarli mamlakatlar (noredidentlar tomonidan tegishli hududda topshirilgan arizalar umumiy sonining foizi sifatida arizalar berish ko'rsatkichining pasayishi bo'yicha) Gongkong, Meksika, Singapur, Kanada, Chili (bu mamlakatlarda ko'rsatilgan ko'rsatkich 90% va undan yuqori), Tailand, Norvegiya, Isroil, Braziliya, Yangi Zelandiya, Polsha, Avstraliya, Hindiston (60 dan 90% gacha) hisoblanadi. Dunyo bo'yicha o'rtacha bu ko'rsatkich 38 foizni tashkil etgan.

5. Elektr va elektronika sanoati yo'nalishida texnologik o'zgarish. 2000-2005 yillar oralig'ida butun dunyo bo'yicha taqdim etilgan patent arizalarining 35 %ini elektr va elektronika sohasidagi arizalar tashkil etgan. Ushbu texnologiya sohasidagi patent arizalari asosan Yaponiya, Amerika Qo'shma Shtatlari, Koreya Respublikasi, Yevropa patent tashkiloti va Xitoy patent idoralarida jamlangan. Shunday qilib, so'nggi yigirma yillikda elektr va elektronika sanoati bilan bog'liq innovatsiyalar eng ko'p tijoratlashtirish imkoniyatiga ega bo'ldi.

Intellektual resurslar bozorining salohiyati quyidagi omillarning uyg'unlashuvi bilan belgilanadi: inson kapitali va ijodkorlik (bular birgalikda ixtirochilik salohiyatini aks ettiradi); bilimlarni tizimlash, barcha xo'jalik yurituvchi subyektlar va shaxslar uchun ma'lumotlarning ochiqqligi; ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlanmalariga investitsiyalar, ularning tendensiyalarga mos tuzilishi va hajmi; tadbirkorlik infratuzilmasi va innovatsion tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirish; innovatsion-ixtirochilik faoliyati sohasidagi qonunchilik va tartibga solish.

Ko'rsatilgan omillarni tizimli boshqarish iqtisodiy tizimlarning innovatsion salohiyatini oshirish imkonini beradi.

Milliy innovatsion faoliyatni faollashtirish axborot infratuzilmasi bilan chambarchas bog'liq. Innovatsion faoliyatni amalga oshirishda ilmiy-tadqiqot tashkilotlari, shuningdek xususiy sektor korxonalari quyidagi yo'nalishlar bo'yicha qarorlar qabul qilish uchun axborotga ehtiyoj sezadilar: ichki bozorni raqobatdan himoya qilish maqsadida ichki (milliy iqtisodiyot doirasida) patentlashning iqtisodiy maqsadga muvofiqligi; tashqi bozorlarda yaratish va himoya qilish uchun tashqi (xorijiy hududda) patentlashning iqtisodiy maqsadga muvofiqligi; patent rejimini tanlash; talabnomani joylashtirish va ekspertizadan o'tkazish uchun zarur vaqt resursini baholash; ichki innovatsion jarayon va bozorga chiqishdan oldin ro'yxatdan o'tkazish tartib-taomillari uchun zarur vaqt resursini baholash; xarajatlar tuzilmasini innovatsion faoliyat doirasida investitsiyalarning boshqa yo'nalishlari bilan taqqoslash.

Intellektual mulkning ochiq bozori (xususan, patentlar va litsenziyalar) mavjud emasligi sababli o'xshash obyektlar bilan tuzilgan bitimlar narxlari asosida patent, litsenziya yoki boshqa shunga o'xshash intellektual resursning qiymatini aniqlash, talab va taklif narxlarini taqqoslash imkoniyati qiyin. Shu sababli, intellektual resurs narxini belgilashda asosiy

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATION G'OYALAR

yondashuvlar xarajat yondashuvi bo'lib, uning asosida amalga oshirilgan xarajatlar tahlili yotadi va daromad yondashuvi bo'lib, unda muayyan intellektual resursdan foydalangan holda olingan (yoki rejalashtirilgan) daromadlar aniqlanadi. Xarajatlar to'g'risidagi ma'lumotlar asosida qiymatni baholashning asosiy muammosi shundaki, amalga oshirilgan xarajatlar yaratilgan ixtironing foydaliligi (samaradorligi) va uning tijoratda foydalanish hamda daromad olish uchun yaroqliligi to'g'risida ma'lumot bermaydi. Real olingan yoki prognoz qilingan daromadlarni hisoblashga asoslangan daromad yondashuvi usullaridan foydalanish, ularning tarkibida baholanayotgan intellektual resursdan qaytishning ulushini yetarli darajada aniqlik bilan baholash mumkin bo'lib, qiymat miqdorini aniqlash imkonini beradi. Narxni belgilashda hisobga olinadigan omillar: litsenziyaga, litsenziya shartnomasiga, patentga egalik; litsenziyalash predmeti (g'oya, sanoat yechimi, sanoatda foydalanish); litsenziya/litsenziya shartnomasining amal qilish muddati; ushbu faoliyat turi bo'yicha xizmatlar ko'rsatiladigan/mahsulotlar ishlab chiqariladigan vaqt davri; litsenziya olish xarajatlari; ko'rsatilgan 3 yillik ishlab chiqarish uchun litsenziya bo'yicha mahsulot/xizmatlar narxi; yillar bo'yicha mahsulot birligining tannarxi (ishlab chiqarish boshlanganidan); litsenziyalanadigan faoliyatdan olingan sof foyda, patent; patent berilgan intellektual mulk obyektining qisqacha tavsifi; patent bilan himoyalangan intellektual mulk obyektidan tijorat maqsadlarida foydalanish imkoniyatlarining qisqacha tavsifi; patentlangan intellektual mulk obyektidan foydalangan holda ishlab chiqariladigan tovarlar (xizmatlar) bozorining rivojlanish tendensiyalari; intellektual mulk obyektini yaratishga sarflangan xarajatlar; intellektual mulk obyektini huquqiy va boshqa turdagi muhofaza qilish xarajatlari.

Xulosa: tadqiqotimiz natijasi jahon iqtisodiyoti rivojlanish tendensiyalari xo'jalik yurituvchi subyektlar va aholining innovatsion sohadagi faolligiga asoslangan postindustrial iqtisodiyotning yaratilishi va faoliyat ko'rsatishi faktini inkor etib bo'lmaydigan haqiqat ekanligini ko'rsatmoqda. Shu sababli, mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishini rejalashtirishda umumiy iqtisodiy tizimga innovatsion salohiyatni rivojlantirish maqsadlarini kiritish zarur. Jahon iqtisodiyotidagi patent faolligini tahlil qilish milliy innovatsion tizimni yaratishda maqsadni belgilashning ikkita mumkin bo'lgan yo'nalishini aniqlash imkonini berdi: innovatsion sohada rezidentlar salohiyatini oshirishga asoslangan tizimni yaratish va rag'batlantirish; mamlakat hududida norezidentlar tomonidan yaratilgan ixtirolarni tijoratlashtirish bo'yicha iqtisodiyot salohiyatini oshirishga qaratilgan tizimni shakllantirish va qo'llab-quvvatlash. Milliy tizimni rivojlantirishning tanlangan ustuvor yo'nalishiga qarab, birinchi holat uchun Yaponiya, AQSH, Koreya, Yevropa, Xitoy; ikkinchi holat uchun Gongkong, Meksika, Singapur namuna bo'lishi mumkin, chunki aynan shu mamlakatlar xorijiy innovatsion kapitalni jalb qilish imkoniyatlariga ega. Millatning intellektual darajasini oshirish intellektual resurslar bozorini va uning eksport salohiyatini o'stirish omili hisoblanadi. Bu vazifani ta'lim tizimini qayta tashkil etish orqali hal etish mumkin. Bizning fikrimizcha, ta'lim standartlarida asosiy e'tiborni ensiklopedik bilimlardan ijodiy fikrlash, mantiq va ijodiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratish lozim.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'limasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik. TDIU.-T.: Iqtisod va moliya, 2014.
2. Беляцкий НЛ. Интеллектуальная техника менеджмента. - Мн. : Высшая школа, 2003
3. Beliatskaya T. Integration of creative hr-management approaches at enterprises of European countries/Together in Europe /2003 SBN 83-85809-89-9,